

DE EXPLOITATIE VAN STEENKOOL

F.H.G.Engelen *

HISTORIE

Als wij ons beperken tot het huidige Nederlandse grondgebied, dan voorkomen we de discussie over het omstreden vraagstuk of de kolonmijnbouw rond 1100 een aanvang nam of dat zelfs de Romeinen hier al brandstof hadden ontgonnen.

Vroege mijnbouw ontstaat bij dagzomende lagen en deze komen slechts voor aan de rechterzijde van de Worm bij Kohlberg (D).

Duidelijk zijn de gegevens over exploitatie in de 14e eeuw, uitgaande van galerijen in de dalwand van de Worm, die tevens als waterafvoer dienen. Meestal een vorm van seizoenarbeid door kleine groepjes uitbaters die brandstof leveren aan de directe omgeving en samen winst en verlies delen.

Bij de overgang op schachtjes en het ontginnen beneden de waterspiegel, gaan de kosten aanmerkelijk stijgen, mede door de noodzaak dat handpompjes de ondergrondse werken moeten drooghouden. In de 16e eeuw ontstaat dan de eerste vorm van een vroeg-kapitalistisch systeem, waarbij kapitaalcrachtige personen "Gesellschaften" vormen en aandelen uitgeven, terwijl de arbeiders in loondienst zijn. De te ontginnen kolenlaag wordt gepacht van de grondeigenaar tegen een overeengekomen vergoeding.

De Abten van de abdij Kloosterrade (Rolduc) zijn in veel gevallen eigenaar van de grond en worden daardoor betrokken bij de mijnbouw die op het gebied van de abdij plaats vindt. In het begin van de 18e eeuw gaan zij over tot de exploitatie van deze mijnen in eigen beheer door geen kolenlagen meer te verpachten aan derden. Na aanzienlijke investeringen bezit de abdij vijf mijnen en de helft van een zesde en is daarmee de grootste kolenleverancier in het Wormgebied. Rond 800 arbeiders verdienen er hun boterham.

De inval van de Franse troepen in 1794 brengt ingrijpende veranderingen met zich mee. De abdijsmijnen worden door de Franse Staat in beslag genomen en gaan door de oneconomische werkwijze van de bezetter in enkele jaren hun ondergang tegemoet.

De Mijnwet van 1810, door Napoleon ingevoerd en nog steeds van kracht, geeft een aantal voorschriften betreffende de exploratie en exploitatie van delfstoffen. Uitgangspunt is dat de Staat eigenaar is van alle bodemschatten, die door het verlenen van concessies ontgonnen kunnen worden.

Als in 1815 het Koninkrijk der Nederlanden ontstaat, ligt het zwaartepunt van de steenkoolwinning in het Belgische deel. In Limburg bevinden zich slechts de nieuwe schachten in bedrijf die afgediept zijn in de vroegere terreinen van de abdij. Zij behoren nu tot de Domeinen van de Staat en krijgen later de naam Domaniale Steenkolenmijnen.

Daarnaast bevinden zich twee kleine mijnen, de Neu-Prick en de Bleyerheide, eveneens gelegen op het plateau van Kerkrade. Dat daarbuiten steenkolen in de ondergrond voorkomen is nog onbekend.

PARTICULIERE ACTIVITEITEN IN ZUID-LIMBURG.

In 1857 en daarop volgende jaren is de Maatschappij Bergwerk Vereeniging voor Nederland actief, met de oud-officier P. van Swieten als directeur.

Uitgaande van de heersende mening dat het kolengebied van Luik zou aansluiten aan dat van het Wormgebied, worden boringen verricht bij Mesch en Epen, uiteraard zonder de gewenste duidelijkheid.

Meer resultaten worden bereikt door boringen bij Ham (westelijk van Kerkrade), Simpelveld en Bocholtz. Hiermee wordt aangetoond dat ook buiten het plateau van Kerkrade steenkolen aanwezig zijn. De Bergwerk Vereeniging vraagt twee concessies aan: Willem en Sophia, die resp. in 1860 en '61 worden verleend. De

* Ing. F.H.G.Engelen
Agricolastraat 158
6131 JX Sittard

pogingen tot het afdiepen van enkele schachten, waarbij de watertoevloed parten speelt, betekenen het faillissement in 1881. De concessierechten komen via enkele omwegen terecht bij de Société Anonyme des Charbonnages Willem-Sophia te Brussel.

De geslaagde boringen naar steenkool door de Bergwerk Vereeniging trekken andere gegadigden aan en spoedig is het duidelijk dat in de vierhoek Hoensbroek-Eygelshoven-Kerkrade-Simpelveld steenkolen aanwezig zijn. Een groot aantal concessies wordt aangevraagd, grotendeels door buitenlandse belanghebbenden. Tot exploitatie komt het echter nog niet en de meeste aanvragen vervallen.

In het laatste decennium van de vorige eeuw worden nieuwe boringen verricht en komen weer een aantal concessie-aanvragen in behandeling. Door de combinatie van kleine velden tot grotere, economisch meer verantwoorde terreinen, wordt de basis gelegd voor het tot exploitatie komen van een aantal ontginningen :

1 - De in Heerlen woonachtige spoorwegbouwer H. Sarolea verwerft een aantal velden waarvoor hij in 1893 concessie verkrijgt onder de naam Oranje Nassau. De concessie wordt ondergebracht in de Maatschappij van Limburgse Steenkolenmijnen genaamd Oranje Nassau. Meteen wordt bij Heerlen be gonnen met het afdiepen van de schacht voor de mijn Oranje Nassau I.

Een jaar later verwerven de gebroeders Honigmann, die nauw met Sarolea samenwerken, door overname van de Aktien Gesellschaft für Bergbau, het veld Carl. Ook dit veld wordt ondergebracht in de Maatschappij Oranje Nassau.

In 1898 wordt te Schaesberg begonnen met de aanleg van de schachten van de mijn Oranje Nassau II.

In 1908 worden de aandelen overgenomen door de Franse onderneming de Wendel.

2 - In 1899 wordt begonnen met de aanleg van de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide.

3 - De concessie Laura, in 1873 verleend aan A.Wackers en G.Schümmer, beide uit het Wormgebied, gaat via andere aandeelhouders in 1888 over op de op te richten Société des Charbonnages Réunion Laura et Vereeniging. In 1900 wordt gestart met het afdiepen van de schachten in de gemeente Eygelshoven.

Ook de concessie Vereeniging, in het bezit van twee Duitse mijnbouwcombinaties die in 1877 vergunning hebben ontvangen, wordt in de nieuwe maatschappij ondergebracht. De ver-

wikkelingen zullen nog worden besproken.

Het ontstaan van deze particuliere mijnen is afhankelijk van de vervoersmogelijkheden naar de afzetgebieden, zoals de Domaniale mijn die kende door de aansluiting op de spoorlijn Aken-Maastricht. De actieve Sarolea neemt het initiatief tot de oprichting van de Nederlandsche Zuider Spoorweg Maatschappij en slaagt erin de, voorlopig enkelsporige, lijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard tot stand te brengen in 1896.

PARTICULIERE INITIATIEVEN IN MIDDEN-LIMBURG.

Ook in Midden-Limburg was de kennis over de ondergrond van geen betekenis. In bepaalde kringen werd aangenomen dat de kolenvoorkomens in het Ruhrgebied zich naar het westen zouden voortzetten onder Midden-Limburg. Ook waren de storingen bekend, die vanuit het Akense mijngebied in noordwestrichting verliepen en die kolenloze slenken vertoonden. Het juiste verloop van deze storingen was voorsnog onbekend.

Toch brak de belangstelling voor kolen door en in 1862 werd door een groep ondernemende Roermondnaren een Bergwerkvereeniging opgericht die Koninklijke goedkeuring verkreeg. Op de grens Roermond-Melick-Herkenbosch en dicht bij de Rijksgrens werd in 1862 een boring aangezet. Met enkele tegenslagen, o.a. een waterdoorbraak en een vastgelopen boorbeitel, werd in 1863 een diepte bereikt van 147,58 m. Steenkool was niet gevonden, zelfs niet het Carboon. Einde van de activiteit.

Friedrich Honigmann die later, samen met zijn broer Carl, de concessie voor de Oranje Nassau II zou verwerven, begon in 1884 te boren in Hückelhoven tussen Erkelenz en Heinsberg. Een jaar later toonde hij steenkool aan. Door meerdere boringen gestaafd verkreeg hij in 1899 een cirkelvormige concessie. Het watervoerende dekterrein van ca 180 m dikte maakte het afdiepen van schachten echter voorlopig onmogelijk.

De verkoop van de concessie ON II aan de Mij. Oranje Nassau leverde voldoende geld op om in 1908 te beginnen met het afdiepen van een schacht. Door overlijden van de mannelijke tak Honigmann werd de mijn in aanleg verkocht. De Nederlandse directeur van de Steenkolen Handelsvereeniging, Dr. Fentener van Vlissingen richtte de Ned.Mij. tot Ontginning van Steenkoolvelden (NEMOS) op en kwam in het bezit van de 29 concessievelden, met zijn compagnon Ir. de Vooyo.

De mijn, onder de naam Sophia Jacoba, werd een zeer modern bedrijf dat uitstekende anth-

raciet leverde en nu ten einde loopt.

Na de boringen in opdracht van de Staat, door de Dienst Rijksopsporing van Delfstoffen, tussen 1904 en 1908 in het gebied Herkenbosch, waarbij steenkolen werden aangetoond, werd dit veld gereserveerd voor ontginning door de Staat. Desondanks kreeg het consortium Biermans in 1925 de gelegenheid gedurende anderhalf jaar de mogelijkheid te onderzoeken voor een particuliere exploitatie.

Dr. Biermans, geboren in Herkenbosch, spoorwegbouwer en mijnbouwer in de Congo en Canada, beschikkend over voldoende geldmiddelen, richtte het Syndicaat Vlodrop op, dat in 1926 drie boringen neerbracht, met gunstig resultaat.

Het terugtrekken van enkele financiers deed Biermans besluiten het risico niet alleen te dragen. Einde initiatief.

STAATSINITIATIEF.

De opkomst van buitenlandse mijnondernemingen in Limburg leidt in 1901 tot de wet waarin is vastgelegd dat het gehele Zuid-Limburgse steenkoolgebied voor ontginning van Staatswege wordt gereserveerd, behoudens delen die reeds aan particulieren in concessie zijn gegeven.

In 1902 worden bij Koninklijk Besluit de Staatsmijnen in Limburg in het leven geroepen.

In 1903 wordt begonnen met de aanleg van de Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen, gemeente Schaesberg, een concessie van ruim 600 ha, omgeven door particuliere concessies, met een spoorwegaansluiting op de lijn Sittard-Herzogenrath.

Het jaar 1908 markeert het begin van de aanleg van de Stm.Emma te Treebeek, in de gemeente Heerlen. De mijn wordt via de eigen spoorweg naar Nuth aangesloten op de lijn Sittard-Herzogenrath.

Behalve deze activiteiten zijn een aantal buitenlandse en één Limburgse combinatie (Limburgsch Toekomst) bezig met boringen in de zogenaamde Maasvelden, westelijk van de lijn Geleen-Munstergeleen, waar nog geen boorverbod is afgekondigd. Door het aanboren van steenkool, in 1901, in de Kempen is duidelijk geworden dat het Wormbekken zich dwars door Limburg uitstrekt tot in de Kempen. Zes concessies worden aangevraagd, na het aantonen van steenkool. Nadat de Maasvelden in 1912 bij het door de Staat te ontginnen terrein zijn gevoegd, worden de zes concessies afgekocht voor de som van f 1.848.728,95 1/2.

Inmiddels is, in 1911, begonnen met de aanleg van de Stm. Hendrik in Rumpen, gemeente Brunssum, die een aansluiting krijgt door verlenging van de spoorlijn Nuth-Stm.Emma.

In 1915 wordt de plaats van de vierde Staatsmijn bepaald te Lutterade, gemeente Geleen. Door moeilijke materiaalvoer duurt het afdiepen van schacht I lang en kan pas in 1921 met schacht II worden begonnen.

De particuliere mijnen hebben intussen niet stil gestaan. In het noorden van het veld Oranje Nassau is in 1912 begonnen met de aanleg van de schacht voor de mijn Oranje Nassau III te Heerlerheide. De ventilatieschacht bij de Heksenberg wordt als Oranje Nassau IV in 1928 een zelfstandige ontginningszetel.

De ON I - III en IV zijn via een eigen spoorweg verbonden met het emplacement Heerlen. De ON II heeft een eigen aansluiting op de lijn Herzogenrath-Sittard.

De exploitatie van de concessie Vereniging had meer voeten in de aarde. Hoewel reeds in 1873 toegestaan aan de Vereinigungs-Gesellschaft für Steinkohlenbergbau im Wurmrevier, maar niet voor de gevraagde 1400 ha, doch voor slechts 454 ha. Vandaar dat Laura en Vereniging in 1903 uitbreiding verzoekt met 410 ha behorende tot een voor Staatsexploitatie bestemd terrein, Eendracht geheten, langs de oostelijke landsgrens. De beslissing hierover vergt jaren, mede door de geboden en gevraagde prijs. Tevens speelde het verloop van de Feldbiss-storing een rol. Deze liep dwars door de concessies Laura en Vereniging. Omdat met de toenmalige mijnbouwkundige mogelijkheden deze storing niet doorsneden kon worden, vormde dit een handicap voor de economische ontwikkeling van deze mijnvelden.

Pas in 1923 valt de beslissing. De grens tussen beide concessies worden dusdanig verlegd dat deze samenvalt met de storing. Door het afstaan van 291 ha van het Staatskolenveld Eendracht aan Laura en Vereniging ontstaan twee rendabele concessies. De mijn Laura zal het veld westelijk van de Feldbiss-storing ontginnen, de mijn Julia de oostzijde. Vooruitlopend op de veranderingen is in 1921 in Eygelshoven begonnen met de aanleg van deze nieuwe mijn, waarvan de kolen als gevolg van de storing ruim 200 m dieper gelegen zijn. De gebouwen van de mijn Julia, de laatste in de toenmalige ontwikkelingen in de Limburgse mijnbouw, vormden een fraai architectonisch geheel.

GESTABILISEERDE SITUATIE.

Na het in bedrijf komen van de mijn Julia is een gestabiliseerde situatie ontstaan met twaalf mijnzetsels in bedrijf :

- De particuliere mijnen Oranje Nassau I, II, III en IV ; Laura en Julia ; Willem Sophia, waarvan de gescheiden concessies inmiddels verbonden zijn door het verkregen tussenliggende veld Hendrik ; De Domaniale mijn (Neu-Prick is in 1904 stilgelegd, terwijl de mijn Bleyerheide reeds in de twintiger jaren van de vorige eeuw gekoppeld is aan winning van Duitse zijde)
- De Staatsmijnen Wilhelmina, Emma, Hendrik en Maurits.

In 1920 bedraagt de gezamenlijke steenkoolproductie rond 4 miljoen ton. In 1930 is dit gestegen tot 12 miljoen ton, een getal dat tot de normale jaarproductie gaat behoren, met uitzonderingen door oorlogsomstandigheden. Vanaf 1919 wordt vetkool omgezet in cokes en gas.

De cokesfabrieken leveren geleidelijk aan, via een eigen leidingnet, gas in de zuidelijke provincies van ons land. Het gas is tevens de grondstof voor de chemische industrie van de Staatsmijnen, die bij Geleen tot stand komt onder de naam Stikstof Bindings Bedrijf (SBB). Vooreerst vormen kunstmeststoffen de hoofdmoot van deze onderneming. Geleidelijk aan worden nevenproducten van de cokesfabricage uitgangspunt voor de ontwikkeling van nieuwe producten.

STEENKOOL IN EUROPEES VERBAND.

Na de terugslag tijdens de Tweede Wereldoorlog en het herstel van de vernielingen, aangericht door de terugtrekkende bezettingstroepen, neemt de Limburgse kolenmijnbouw het voortouw in de energievoorziening van ons land. Hierbij wordt het gebrek aan gekwalificeerde arbeiders als een remmende factor ervaren.

Mechanisatie in steenwerk (drijven van galerijen) en koolwinning komen op gang.

In 1952 treedt de Europese Kolen en Staal Gemeenschap (EGKS) in werking, met als doel het gemeenschappelijk beheer over de kolen- en staalindustrie in de Gemeenschap en het instellen van een gemeenschappelijke markt voor deze producten. Optimistische ramingen betreffende de kolenproductie veroorzaken voorraadoverschotten. Daarnaast hebben het toenemend gebruik van olie en goedkoop aangevoerde kolen van overzee een ongunstige invloed. Toch heerst er nog optimisme bij de leiding van de Limburgse kolenmijnen. Bestaande schachten worden afgediept naar dieperliggende kolenvoorraden, nieuwe schachten worden afgediept en bij Schinnen verrijst een dependance van Staatsmijn Emma voor het exploiteren van het Zadel van Puth.

Reeds vanaf 1816 was de Domaniale Mijn gerechtigd onder Duits gebied steenkool te delven. In 1952 kregen de mijn Julia en de mijn Willem Sophia bij verdrag toestemming om onder Duits gebied steenkool te exploiteren. De Domaniale Mijn kocht het recht om kolen te winnen in de aangrenzende verlaten concessie Neu-Prick.

In 1952 werd ook begonnen met het aanleggen van twee schachten voor de geplande Staatsmijn Beatrix bij Herkenbosch, een dood-geboren kind.

De vondst van het grote aardgasveld bij Slochteren in 1959 is een nieuwe factor die de kolenmijnbouw belaagt. De strijd om te overleven begint met een poging de productie per man per dienst ondergronds op te voeren. Deze bedraagt in 1960 gemiddeld 1754 kg. Mede door toenemende inzet van wandelondersteuning in combinatie met mechanische koolwinning, wordt het streefgetal van 2000 kg/man/dienst bereikt en zelfs overtroffen (1965, 2197 kg). De norm wordt verhoogd naar het streefgetal van 2500 kg, maar de strijd is verloren.

De chemische industrie van de mijnbedrijven ziet in olie en aardgas een goedkope vervanging van cokesgas en gaat overschakelen.

In december 1965 wordt het besluit genomen de koolwinning op termijn te beëindigen, met Staatsmijn Maurits als eerste slachtoffer in 1967.

In 1974 wordt de laatste Limburgse kolenmijn gesloten.